Олег Однороженко (Харків)

ГЕРБ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ

Геральдична спадщина "князей на Острозѣ" не може "поскаржитися" на неувагу до себе з боку геральдистів та істориків. Вже гербовники XVI ст. фіксують зображення герба Острозьких, виділяючи його з-посеред інших руських гербів [126, 91; 118; 116, 206]. Так, в гербовнику Папроцького "herb książąt z Ostroga" відкриває собою главу "O książętach Ruskich" [117, 348]. Надалі герб князів Острозьких незмінно присутній в усіх річпосполитських гербовниках [104, 209; 115, 204; 113, 509; 112, 175-176] та окремих історичних творах того часу [106, 489; 103, 1], а від другої половини XIX ст. знаходить своє відображення в наукових студіях з руської та річпосполитської геральдики [7, 365-366; 120, 296, 302, 342; 2, 346-347]. Останніми ж роками князівській геральдиці Острозьких присвячено навіть окремі розвідки [12, 3; 19, 4-5; 13, 5].

Історія герба Острозьких виглядає в цих студіях доволі простою та прозаїчною, незважаючи на все різноманіття пам'яток, які потрапили в поле зору дослідників (а іконографічний ряд острозького князівського герба представлений доволі імпонуючою кількістю геральдичних варіацій [23, 116; 13, 5; 20, 226, 230; 16, 66; 24, 459-460]). У дусі робіт професора Пєкосінського [122, 185-204; 15, 96-109] герб Острозьких трактовано як доволі пізнє запозичення з польської геральдики, а саме – як витвір, що з'явився в середині XVI ст. шляхом поєднання родових гербів Огончик та Леліва [13, 5; 19, 4-5].

А між тим, історія герба найпотужнішого княжого роду пізньосередньовічної Русі мала зовсім інший вигляд. Вся проблема дотеперішніх студій над геральдикою Острозьких полягала в тому, що найдавнішими пам'ятками, якими оперували історики в своїх дослідженнях, були зображення князівського герба в різноманітних стародруках та гербовниках другої половини XVI ст., а першим носієм князівського герба в уяві науковців виступав князь Василь-Костянтин Костянтинович, з іменем якого і пов'язувано виникнення цього герба [13, 5].

© Олег Однороженко, 2008

Насправді ж, перед тим як потрапити на сторінки гербовників та стародруків герб Острозьких пройшов більш ніж двохсотлітню еволюцію, що не мала нічого спільного з польськими впливами та гербами Огончик і Лєліва. Початки княжого герба Острозьких сягають середини XIV ст. Так, на печатці Данила Васильковича з Острога від 1366 р. бачимо геральдичне зображення княжого родового знаку у вигляді з'єднаних стовпом двох півмісяців, що лежать рогами додолу над восьмипроменевою зіркою. Печатка круглої форми розміром 25 мм має відчутно пошкоджений довколовий напис: [ПЕЧА]ТЬ [KN¤Z¤] ДАНИ[ЛА] [99; 109]. Печатка була опублікована ще наприкінці позаминулого століття [120, 296; 123, 317], але їй не пощастило ні з атрибутацією, ні з визначенням змісту зображення [15, 109]. Ф. Пєкосінський ідентифікував її як боярську печатку, а герб в її полі – потрактував як видозміну польського родового герба Новина [120, 296], хоча очевидною є повна відмінність в іконографії останнього [128, 200-201] та зображенням на печатці Данила з Острога.

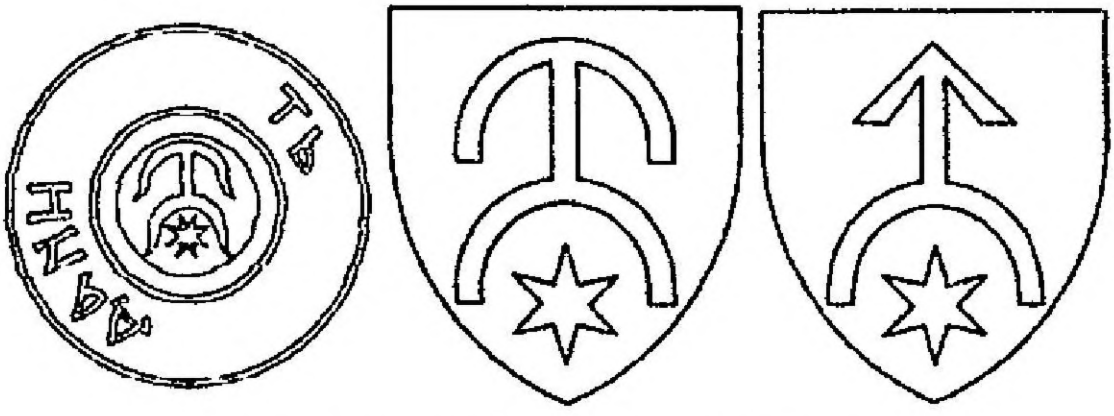

Рис. 1: Печатка Данила Васильковича князя Острозького від 1366 р.
Рис. 2: Герб Федора Даниловича князя Острозького на печатці 1387 р.
Рис. 3: Герб Федора Даниловича князя Острозького на печатці 1388 р.

Виразну паралель до зображення на печатці 1366 р. знаходимо в одному з найдавніших геральдичних творів, який містить інформацію про руські герби, – „Книзі знань всіх королівств, країв і володінь, які є на світі, та стягів і гербів кожного краю й володіння теж і королів і панів, які ними володіють..." (Libro de Conscimiento), створеній кастильським монахом-францисканцем близько 1350 р.,

і відомій за трьома списками [10; 11, 106; 119, 18; 8, 133]. Описуючи свою подорож країнами Європи, автор згадує країну Роксію (Роксоланію, Русь) та подає відомості про її герб – на зеленому полі золота восьмипроменева зірка, і стяг – на срібному полі два золотих півмісяця, які лежать рогами в різні боки. Неважко помітити, що описані тут фігури мають певну відповідність до герба Острозького князівства, яким його бачимо на печатці Данила Васильковича з Острога [11, 110]. Таким чином, ми можемо, зі значною часткою вірогідності, відсунути початки острозької княжої геральдики принаймні на 1350 р.

Наступні відомості про герб Острозьких походять з останньої чверті XIV ст. У геральдичних виписках Яна Замойського [121, 61-62] вміщено прориси гербів, що розміщувалися на печатках Федора Даниловича князя на Острозі від 1387[1] та 1388 рр. [47, st. 678] Зображення на печатці 1387 р. в цілому нагадує герб з печатки Данила Васильковича 1366 р. з тією лише відміною, що замість восьмипроменевої – в гербі присутня шестипроменева зірка. Натомість, в прорисі печатки від 1388 р.р. Ян Замойський вмістив у горішній частині княжого знаку замість півкола (півмісяця) вістря стріли [121, 62; 101, 694; 125, 77], що певною мірою зближує дане зображення з іконографією княжого герба другої половини XVI ст., тобто часу, коли, власне, і з'явилися геральдичні виписи Яна Замойського [102, 146-151]. Ця хронологічна обставина може вказувати на те, що автор виписів, цілком вірогідно, штучно наблизив контури прорису печатки 1388 р. до зображення герба кінця XVI ст., який, очевидно, був йому добре відомий. З огляду на це правомірним є припущення, що насправді Ян Замойський мав справу з відбитками однієї й тієї ж самої печатки, відтворивши їх у двох дещо відмінних між собою прорисах, останній з яких наблизив до зображення сучасного йому герба Острозьких.

В тих же таки геральдичних виписах Яна Замойського знаходимо прорис печатки ще одного князя Острозького, а саме – Андрушка Федоровича від 1431 р. [47, 668]. Герб цього князя являє собою певну модифікацію герба його батька – князя Федора Даниловича. Так, замість горішнього півкола бачимо подвійне вістря стріли, а зображення зірки взагалі відсутнє [101, 692; 125, 77; 121, 47]. З огляду на подібні метаморфози родового герба можна зроби-

[1] Пошкоджений відбиток цієї печатки знаходиться також при документі від 8 квітня 1385 р. в Archiwum Państwowem w Krakowie, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Perg.28.

ти припущення, що Андрушко був молодшим сином Федора Даниловича[2], що зумовило зміну батьківського герба, який у своєму первісному вигляді мав перейти до одного зі старших синів (практика доволі розповсюджена як в західно-европейській [2, 318; 130, 27-29], так і в руській геральдиці [22, 55]).

Рис. 6: Герб Андрушка Федоровича князя Острозького на печатці 1431 р.
Рис. 7: Печатка Фридерика Федоровича князя Острозького від 1438 р.
Рис. 8: Печатка Костянтина Івановича князя Острозького від 1508 р.

Підтвердження цій обставині можна знайти, коли розглянути зміст зображення на печатці Фридерика Федоровича князя Ост-

[2] У питані щодо походження князя Андрушка Федоровича в науковій літературі існує деяка непевність. Так, Ю.Вольф (див.: Kniaziowie litewsko-ruscy do końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – С. 344) вважає Андрушка другим після Дашка (Данила) сином Федора Даниловича, хоча хронологічно інші сини Федора – Фридерик (Федір) та Василь фігурують в документах першої половини XIV ст. дещо раніше за Андрушка (див.: там само. – С. 344-345). В свою чергу, Л. Войтович (див.: Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – С. 353) вважає Андрушка Федоровича сином Федора Любартовича, що, до певної міри, не узгоджується з відомостями актових джерел, в яких Андрушко Федорович незмінно фігурує як "dux de Ostrog" або "князь Андреи Федорович Острогский" (див.: Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy. – С. 344). Втім, в даному випадку для нас основним аргументом є характер геральдичного зображення на печатці Андрушка Федоровича, яке вказує на приналежність цього князя до роду Острозьких, а не Любартовичів, які користувалися цілком відмінними від даного зображення гербами (APK, Archiwum Dzieduszyckich, Perg. III/1; Perg.III/2; Perg.III/4; Perg.III/5; Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Perg.62; BCz, Perg.389).

розького від 1438 р. Печатка, що має круглу форму, розмір 20 мм та довколовий напис: * s * du fredericus de ostrog, має в своєму полі готичний щит іспанської геральдичної форми, на якому вміщено знак у вигляді з'єднаних стовпом двох півмісяців, що лежать рогами дололу над шестипроменевою зіркою [50]. Як бачимо, це зображення є цілком ідентичним до герба, який вміщено на печатці батька Фридерика – Федора Даниловича від 1387 р.

XV ст. більше не приносить нам відомостей з поля родової геральдики князів Острозьких. Наступні відомості, щодо еволюції герба князів в Острозі походять з початку XVI ст. Від 1508 року маємо відбиток печатки князя Костянтина Івановича [28, арк. 1] (інші два відбитка цієї печатки бачимо при документах від 1512 та 1515 років [53; 49, st.1]; печатка має круглу форму розміром 25 мм і довколовий напис, який через поганий стан збереження всіх трьох відомих на сьогодні відбитків відчитати не вдалося). Зображення герба в її полі, яке розміщено в готичному щиті німецької геральдичної форми, в цілому нагадує видозміни герба на попередніх печатках князів Острозьких, з тією лише відміною, що замість двох півмісяців бачимо два півкола, які мають виразну готичну стилізацію.

Крім цієї, так би мовити, великої печатки, Костянтин Іванович Острозький користувався також печаткою меншого розміру (16х14 мм, восьмикутної форми), на якій було вміщено зображення аналогічне до того, яке бачимо на попередній печатці князя. Меншу княжу печатку бачимо при кількох документах від 1520 – 1526 рр., [48; 69], напис в її полі розміщено не по колу, а безпосередньо над щитом і складається з ініціалів князя: КИО.

Як бачимо, від середини XIV до початку XVI ст. герб князів в Острозі мав відносно стабільний вигляд. Але вже наступні пам'ятки родової геральдики князів Острозьких приносять нам відомості про поступову еволюцію княжого герба, яка закінчилася в другій половині XVI ст. виробленням геральдичного зображення, яке й потрапило до тогочасних гербовників та стародруків. Так, на печатках молодшої сестри князя Костянтина – Ксенії-Марії Іванівни Острозької, які бачимо при документах від 1536 р.[3] [70] та 1572 р.[4] [56], горішню частину княжого знаку представлено у ви-

[3] Печатку (овальної форми розміром 17х14 мм) прикладено до документу Олени Андріївни Сангушківни – доньки Ксенії-Марії Іванівни Острозької.

[4] Печатку (овальної форми розміром 15х12 мм) прикладено до документу Василиси Андріївни Сангушківни – доньки Ксенії-Марії Іванівни Острозької.

гляді вістря стріли, що згодом стає невід'ємною частиною герба Острозьких, але сталося це, як бачимо, не внаслідок шлюбу князя Іллі Костянтиновича з Беатою Костелецькою герба Огончик[5], як на цьому наголошували деякі з сучасних дослідників [13, 5].

Герб Іллі Костянтиновича Острозького відомий з його печатки від 1535 – 1538 р.р., що має овальну форму і розмір 15х14 мм [51; 71] В її полі вміщено дводільний німецький щит, який розтято. У другій частині вміщено герб Китаврус (китаврус, який тримає напнутий лук і цілить стрілою у власний хвіст у вигляді змії), який був родовим гербом князів Гольшанських, з родини яких походила мати Іллі Костянтиновича – Тетяна Семенівна [6, 233]. У першій же частині зображено традиційний родовий знак князів Острозьких, яким його знаємо з печаток XIV – початку XVI ст., у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл, що лежать кінцями додолу над шестипроменевою зіркою. Відмінність цього герба від попередніх полягає лише в наявності у долішній частині зображення півмісяця, що лежить рогами догори. Відтоді ця деталь незмінно присутня на всіх видозмінах герба Острозьких, але, очевидно, і вона не має жодного стосунку до польських впливів, і, як бачимо, не є наслідком одруження молодшого брата Іллі Костянтиновича – Василя-Костянтина з Софією Тарновською герба Леліва, яке відбулося лише наприкінці 1552 р. [129, 356; 6, 234], тобто набагато пізніше ніж півмісяць з'являється вперше в гербі Острозьких[6].

Остаточне оформлення нового варіанта герба Острозьких відбувається за життя молодшого сина Костянтина Івановича – Василя-Костянтина князя Острозького (1539 – 1608). Так, вже на печатці 1551 – 1552 рр., що має овальну форму та розмір 16х14 мм,

[5] Беата Андріївна з Костельця впродовж 1540 – 1553 рр. користувалася печаткою овальної форми та розміром 15х14 мм, в полі якої було вміщено ренесансовий щит, на якому зображено знак у вигляді стріли, що лежить вістрям вгору над півколом, яке лежить кінцями додолу; над щитом шолом під шоломовою короною, в нашоломнику виникає дві руки, навколо щита намет (герб Огончик); згори літери: ВКСО (тобто – Беата Коселецька княгиня Острозька). Див.: АРК, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka IV, Plik 15; Plik 89; Teka VII, Plik 49; Plik 51; Plik 54; Plik 61; Teka VIII, Plik 10.

[6] Характерно, що і на печатці доньки Іллі Костянтиновича Острозького – Гальшки від 1582 р. зображено герб, який також містить в собі фігуру півмісяця: на щиті ренесансової форми бачимо знак у вигляді стріли вістрям вгору над півколом, яке лежить кінцями додолу над шестипроменевою зіркою, здолу півмісяць рогами догори. Печатка має восьмикутну форму та розмір 13х11 мм, згори літери: • Н • К • О •, обабіч літери: WP (див.: АРК, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XV, Plik 53).

зображено знак у вигляді стріли вістрям вгору над півколом, яке лежить кінцями додолу над шестипроменевою зіркою, здолу півмісяць, який лежить рогами догори; над щитом ренесансової форми вміщено шолом під шоломовою короною, в нашоломнику три страусових пера, навколо щита намет; згори літери: • КО • [72]. Як бачимо, навіть в разі з гербом Василя-Костянтина Костянтиновича, поява в ньому півмісяця не пов'язана з одруженням з Софією Тарновською, що остаточно спростовує твердження про польські впливи на еволюцію герба князів Острозьких.

На всіх наступних печатках Василя-Костянтина (сьогодні нам відомо одинадцять печаток цього князя) незмінно бачимо зображення все того ж герба, який вперше з'являється на печатці 1551 р. Відмінності стосуються лише другорядних деталей та позащитових елементів повного герба. Зокрема, на печатці 1555 р. (кругла, розмір 16 мм, напис: VKKO, вміщено на стрічці), при тотожності зображення в щиті, бачимо дещо відмінну конструкцію позащитових елементів, що складаються з шолому, який з незрозумілих причин повернуто вліво (чого, зазвичай, в руській геральдиці не спостерігаємо), та намету [73].

У свою чергу, печатка 1556 р.[7] [73] замість нашоломника має зображення шоломової корони[8]. Зображення повного герба бачимо також ще на кількох печатках князя. Зокрема, печатки від 1559 – 1597[9] [29, арк. 1; 30, арк. 1; 36, арк. 45зв.; 44, st. 3, 6, 8, 11, 17, 21, 28, 29, 42, 44, 46, 53, 56, 76, 86, 95, 99, 101, 105, 114, 116; 74; 90; 75; 88; 55; 77, st. 196; 61, st. 568; 62; 67; 65; 4, 2-3] та 1571 – 1602 рр[10]. [14; 27, арк. 1; 31, арк. 1; 44, st. 140, 149, 153, 156, 160, 169, 173,

[7] Овальна, розмір 16х14 мм.

[8] Її наявність на печатці 1556 р. заперечує припущення про заміну князівської корони на шоломову в гербі князя Василя-Костянтина внаслідок укладення Люблинської унії 1569 р. (див.: Назаренко Є. Зображення герба Острозьких... – С. 5). Необхідно, в свою чергу, відзначити, що князівська корона в гербі Острозьких не виходить з ужитку і після Люблинської унії. Так, її зображення присутнє на видозміні герба від 1595 р., яку можемо бачити в книзі В. Гербурга "Rozprawa przygody starego żołnierza" (див.: Pilarczyk F. Stemmata w drukach polskich XVI wieku. – Zielona Góra, 1982. – С.112). Взагалі, щодо використання певного типу корони в родовій геральдиці князів Острозьких, жодних хронологічних закономірностей встановити не можна. Наявність в гербі тієї чи іншої корони залежать, радше, від конструкції самого герба: шоломова корона з'являється в повному гербі лише в разі наявності шолома, натомість князівську корону завжди розміщували безпосередньо над щитом.

[9] Кругла, розмір 28 мм.

[10] Кругла, розмір 33 мм.

184, 186, 188, 189, 203, 205, 207, 209, 212, 215, 218, 220, 222, 224; 79, st. 331; 78; 83, st. 414, 418, 456; 80; 87; 68; 94; 42, 177; 21, 128] мають зображення шолома під шоломовою короною, в нашоломнику п'ять страусових пер, навколо щита намет. Інший нашоломник (знак у вигляді стріли вістрям вгору над півколом, що лежить кінцями додолу) бачимо на печатці від 1569 р.[11] [52; 107, 332]

Ціла низка печаток князя Василя Острозького має зображення неповного герба. Але якщо на трьох печатках від 1577 – 1589[12] [32, арк. 1; 44, st. 60, 105, 122, 130, 132, 171, 180; 59; 108; 109], 1589 – 1598[13] [81; 86; 84; 76; 91; 66; 64; 63; 108] та 1599 рр.[14][95], якими князь користувався в якості володимирського старости, зображення в щиті має звичну конструкцію (лише на другій з цих печаток замість шестипроменевої зірки вміщено – дванадцятипроменеву), то на печатці від 1567 – 1571 рр. зірку (цього разу – восьмипроменеву) винесено з щита в нашоломник [89; 107*, 412]. Найдавніші друковані версії родового герба Острозьких, які бачимо в роботах Миколи Рея "Zwierzyniec" [126, 91a; 127, 93v; 124] та Бартоша Папроцького "Panosza" [118], взоровано саме на цих неповних варіантах герба князя Василя-Костянтина. Натомість, в пізнішому гербовнику Кояловича "Compendium" бачимо той самий герб, але в оточенні позащитових елементів повного герба [104, 209].

Ще одна печатка князя, яку бачимо при документах від 1592 – 1602 рр., має найвиразніші паралелі з тими гербами Острозьких, які широко представлені в стародруках та гербовниках кінця XVI – початку XVII ст. У полі цієї печатки, що має овальну форму та розмір 37х35 мм, вміщено повний герб, який складається з чотиридільного щита ренесансової форми та позащитових елементів повного герба – шолома під шоломовою короною (зображення якої стерто), нашоломника у вигляді трьох страусових пер та намету. В самому щиті – в першій частині вміщено кінне зображення святого Юрія, який влучає списом змія, в другій частині – кінний рицар, що тримає в правиці меч, в третій частині – знак у вигляді стріли вістрям вгору над півколом, яке лежить кінцями додолу над шестипроменевою зіркою, здолу півмісяць, що лежить рогами догори, в четвертій частині – знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям вгору над півколом [38, арк. 1; 44, st. 234, 236].

[11] Прямокутна, розмір 16х14 мм.
[12] Кругла, розмір 26 мм.
[13] Кругла, розмір 27 мм.
[14] Кругла, розмір 30 мм.

Подібне зображення знаходимо також на медалі Василя-Костянтина Острозького, зворотній бік якої прикрашено повним гербом з чотиридільним щитом [4, 1-3; 9, 199]. Власне, аналогічну конструкцію має більшість видозмін родового герба Острозьких, зображення яких знаємо зі стародруків. "Азбука" 1578 р. [1, 1-2; 20, 226; 24, 199; 13, 5], острозька "Бібліа, сирѣч Книги Ветхаго и Новаго завѣта, по языку словенску" 1581 р. [5, 209; 7, 348-349, 373-374; 23, 116; 25, 61-62; 16, 66; 41, 227-228; 24, 459-460; 20, 230; 13, 5; 19, 4-5], "Сказаніи про антихриста" Стефана Зизанія 1596 р. [40, 76] та "Октаикъ, сирѣч Осмогласникъ" 1604 р. [25, 154; 17, 141; 24, 514-515; 13, 5; 19, 5] подають варіанти острозького герба, які різняться між собою лише окремими деталями. Так, на першому з цих гербів відсутнє зображення корони та нашоломника, на другому – замість шестипроменевої зірки в третій частині щита вміщено – п'ятипроменеву, на третьому – змінено місцями першу та третю частини щита, а в нашоломнику зображено павичеві пера.

Певну відмінність в розміщенні окремих частин в чотиридільному щиті герба Острозьких бачимо в гербовниках Папроцького "Gniazdo cnoty" [116, 206] та "Herby rycerstwa polskiego" [117, 348]. При збереженні святого Юрія в першій частині, в другу частину герба перенесено старий родовий герб Острозьких, в третю – знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям вгору над півколом, в четверту – рицаря на коні. Щит прикрашено князівською короною. Подібну конструкцію спостерігаємо також у гербі, який розміщено на в'їзній брамі замку в Дубні [18, 60-61, 13, 5], з тією лише відміною, що в другій частині щита вміщено родовий герб дружини князя Василя-Костянтина Острозького Софії Тарновської – Леліву, а родовий герб Острозьких переміщено в середній щиток.

Питання щодо змісту та походження гербів, які вміщено в окремих частинах герба Острозьких часів князя Василя-Костянтина, дотепер залишається нез'ясованим. Якщо інтерпретації зображення святого Юрія (Погоня руська – як називають це зображення пізніші річпосполитські гербовники, відзначаючи в такий спосіб ту обставину, що цим гербом, як державно-династичним, користувалися князі руського походження) та рицаря на коні (Погоня литовська, яким користувалися князі, що вели свій родовід від Гедиміна) знаходили певне відображення в гербовниках та науковій літературі [115, 204; 2, 346], то стосовно зображення перехрещеної стріли над півколом в історіографії панує мовчання [13, 5; 19, 4]. А між тим саме з'ясування причини наявності цього знаку в гербі

Острозьких дає ключ до розуміння змісту всієї конструкції багаточастинного герба княжого роду.

З огляду на наявні в нашому розпорядженні джерела можемо стверджувати, що вперше знак перехрещеної стріли над півколом з'являється в гербі князя Василя-Костянтина і, очевидно, так чи інакше, мав бути пов'язаний саме з його особою. Водночас, і чотиридільний поділ щита вперше спостерігаємо на видозмінах герба саме цього князя. Цей поділ не викликав би зайвих питань[15], якби не переміщення окремих гербових зображень з однієї частини до іншої в різних варіантах герба князя Василя Острозького. Це унеможливлює інтерпретацію даних гербів за поданою вище схемою (тобто – як герби батьків і бабусь).

Разом з тим, не важко спостерегти, що розміщення цих гербів не позбавлене певної закономірності. Вони ніби утворюють дві пари, перша з яких (Погоня руська та старий родовий герб Острозьких) незмінно розміщується в горішній або правій (найбільш почесні частини герба) половині щита, в той час як друга пара (Погоня литовська та перехрещена стріла над півколом) – займають долішню або ліву половину. Очевидно, напрошується висновок про наявність в цьому гербі двох, а не чотирьох компонентів. За логікою конструкції багатодільного щита перший з цих компонентів мав би належати батькові власника герба, а другий – матері.

Таким чином, можемо зробити припущення про належність знаку, у вигляді перехрещеної стріли над півколом, матері князя Василя Острозького – Олександрі Семенівні Олельковичовні Слуцькій, а разом з тим – про належність даного герба князям Слуцьким. Останнє припущення знаходить своє підтвердження в сфрагістичному матеріалі. Якщо розглянути печатки протопласти князів Слуцьких – князя Олелька Володимировича від 1422 [114, 75] та 1431 – 1433 рр. [47, st. 654; 97; 98; 110], то не може не впадати у вічі повна подібність між зображеним в їхніх полях гербом і знаком, який бачимо на багаточастинному гербі князя Василя-Костянтина. У XVI ст. князі Слуцькі, щоправда, використовували на своїх печатках лише зображення Погоні литовської [39, 86-87],

[15] У ранньомодерній геральдиці використання багатодільних щитів набуло значного поширення. У першу чергу це мало на меті відобразити родовід власника герба. Так, в першій частині, як правило, розміщували батьківський (тобто – родовий) герб, в другій частині – герб матері, в третій – бабусі по батьківській лінії, в четвертій – бабусі по материнській лінії і т.ін. (див.: Konopka J. O polskich herbach złożonych // Miesięcznik heraldyczny. – Tom IV. – Lwów, 1911. – C. 82-84, 108-112).

але, очевидно, і старий родовий знак на той час ще мав перебувати в ужитку. Погоня ж литовська в гербі Василя Острозького мала, ймовірно, вказувати на приналежність роду матері князя до династії князів литовського походження, так само як Погоня руська вказувала на приналежність Острозьких до руської княжої династії.

Родова геральдика Осторозьких в подальшому не зазнавала суттєвих змін. Так, на печатках князя Януша Костянтиновича Острозького (яких сьогодні нам відомо сім), незмінно бачимо зображення герба, що набрав своїх остаточних обрисів за часів його батька. На малій печатці князя (розмір 16 мм) від 1578 – 1602 рр. бачимо ренесансовий щит зі звичним гербом [37, арк. 130; 43, st. 2, 12. 15, 46; 58]. Ще на чотирьох печатках – від 1579 – 1602[16] [43, st. 17, 19, 23, 25, 27, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44; 60, st. 442; 21, 129; 3, 3], 1589[17] [82], 1591 – 1609[18] [46, st. 64; 96; 85] та 1602 – 1607 рр.[19] [34, арк. 1; 43, 48, 50, 53, 55, 57, 59, 61, 63; 93] бачимо зображення повного герба з шоломом, короною, наметом та п'ятьма страусовими перами в нашоломнику.

Крім того, на двох печатках князя Януша Острозького бачимо чотиридільний поділ щита. На печатці від 1595 – 1598 рр., що має овальну форму та розмір 46х38 мм, в бароковому щиті, який увінчує князівська корона, в першій частині зображено родовий герб Осторозьких, в другій частині – шестипроменева зірка над півмісяцем, що лежить рогами догори (герб Леліва, що належав матері князя – Софії Тарновській), в третій частині – святий Юрій на коні, в четвертій частині – рицар на коні [33, арк. 3; 43, st. 30; 54]. Натомість, на печатці 1605 р., овальної форми розміром 27х23 мм, першу частину щита займає святий Юрій, а другу – знак Острозьких; зміст третьої та четвертої частин щита відчитати не вдалося через незадовільний стан збереження єдиного відомого на сьогодні відбитка [57]. Дещо відмінним є також склад позащитових елементів герба – зокрема, над щитом вміщено відразу три шоломи, над кожним з яких зображено три страусових пера.

Близьким до останніх двох видозмін є зображення герба князя Януша Острозького на пам'ятнику в кафедральному соборі в Тарнові. Щит є чотиридільним: в першій частині зображено святого Юрія, в другій – Погоня литовська, в третій – герб Леліва, в

[16] Кругла, розмір 26 мм.
[17] Кругла, розмір 29 мм.
[18] Овальна, розмір 35х29 мм.
[19] Кругла, розмір 29 мм.

четвертій – герб Одровос (роду Шидловецьких, з яких походила бабуся князя по материнській лінії), в середньому щитку вміщено родовий герб Острозьких [105, 110].

Інші діти Василя-Костянтина Острозького користувалися подібними геральдичними зображеннями. Олександр Костянтинович мав печатку овальної форми розміром 25х22 мм, в полі якої було вміщено овальний бароковий щит з гербом Острозьких; над щитом знаходився шолом під шоломовою короною, в нашоломнику павичеві пера, навколо щита намет [92]. На печатці Катерини Костянтинівни, восьмикутної форми розміром 15х13 мм, вміщено лише щит з родовим гербом, який супроводжує напис: SKO [45, st. 2, 4].

Щодо забарвлення герба Острозьких, то в нашому розпорядженні знаходяться вкрай нечисленні відомості, які до того ж є доволі пізнього походження та контраверсійні за змістом. Так, на копії портрета князя Януша Острозького поле герба має червоне забарвлення, фігури – золоте [26, 246]. Аналогічна інформація присутня також в гербовнику Кояловича [104, 209]. У пізніших джерелах колір поля щита визначається як блакитний [100, 163], але, очевидно, тут маємо справу не з автентичним забарвленням, а з пізнішими реконструкціями.

Джерела та література

1. Азбука Ивана Федорова 1578. – М., 1983.

2. Арсеньев Ю. Геральдика. Лекции, читанные в Московском Археологическом институте в 1907 – 1908 году / Ю. Арсеньев. – М., 2001.

3. Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края / К. Болсуновский. – К., 1899. – Вып. I.

4. Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края / К. Болсуновский. – К., 1908. – Вып. II.

5. Буслаев Ф. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков / Ф. Буслаев. – М., 1861.

6. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль / Л. Войтович. – Львів, 2000.

7. Голубев С. Описание и истолкование дворянских гербов южнорусских фамилий в произведениях духовных писателей XVII века / С. Голубев // Труды Киевской духовной академии. – К., 1872. – Кн. X.

8. Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII – початок XIV ст.) / А. Гречило // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2001.

9. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К., 1992.

10. Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі / Р. Климкевич // Київ. – Філадельфія, 1954. – Ч. 4.

11. Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі / Р. Климкевич // Хроніка – 2000. – К., 2000. – Вип. XXXV – XXXVI.

12. Назаренко Є. Герб Острозьких і початок геральдичної поезії в Україні / Є. Назаренко // Знак. – 2000. – Ч. 22.

13. Назаренко Є. Зображення герба Острозьких на книгах і архітектурних пам'ятках / Є. Назаренко // Знак. – 2001. – Ч. 24.

14. Національна бібліотека України ім. Вернадського. – Інститут рукопису. – Ф. 2 – Спр. 20858.

15. Пекосинский Ф. Источники русской геральдики / Ф. Пекосинский // Heraldica. – СПб., 1900. – Т. I.

16. Перетц В. Историко-литературные исследования и материалы / В. Перетц. – СПб., 1900. – Т. I. – Ч. I

17. Перетц В. Историко-литературные исследования и материалы / В. Перетц. – СПб., 1900. – Том I. – Часть II.

18. Пожарський А. Герби на стінах Дубенського замку / А. Пожарський // Четверта наукова геральдична конференція. – Львів, 1994.

19. Помазан І. Інтерпретація герба князя Костянтина Костянтиновича Острозького в деяких зразках української поезії кінця XVI – початку XVII ст. / І. Помазан // Знак. – 2000. – Ч. 22.

20. Саух П. Князь Василь-Костянтин Острозький / Саух П. – Рівне, 2002.

21. Ситий І. Козацькі печатки Гетьманщини (середини XVII – XVIII ст.). За архівними матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / І. Ситий. – Чернігів, 2002.

22. Токаржевський-Карашевич Я. Герб і походження гетьмана Мазепи / Я. Токаржевський-Карашевич // Мазепа. – Том I. – Варшава, 1939.

23. Українська графіка XI – початку XX ст. [альбом]. – К., 1994.

24. Українська література XIV – XVI ст. – К., 1988.

25. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. – К., 1978.

26. Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог альбом. – К., 2006.

27. Центральний Державний Історичний Архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 57.

28. ЦДІАК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 644.

29. ЦДІАК. – Ф. 221. – Оп. 1. – Спр. 16.

30. ЦДІАК. – Ф. 221. – Оп. 1. – Спр. 29.

31. ЦДІАК. – Ф. 221. – Оп. 1. – Спр. 39.

32. ЦДІАК. – Ф. 2228. – Оп. 1- Спр. 210.

33. ЦДІАК. – Ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 386.

34. ЦДІАК. – Ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 389.

35. ЦДІАК. – Ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 390.

36. ЦДІАК. – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. 1.
37. ЦДІАК. – Ф. 486. – Оп. 1. – Спр. 1069.
38. Центральний Державний Історичний Архів України в м. Львові. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 615.
39. Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі / А. Цітоў. – Мінск, 1993.
40. Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі / А. Цітоў. – Мінск, 1999.
41. Чижевський Д. Українське літературне бароко / Д. Чижевський. – К., 2003.
42. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст / Н. Яковенко. – К., 2002.
43. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). – Archiwum Radziwiłłów. – Dział V. – Sygn. 11077.
44. AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. – Dział V. – Sygn. 11078.
45. AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. – Dział V, Sygn. 11085.
46. AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – Sygn. 2876.
47. AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – Sygn. 33.
48. AGAD. – Archiwum Radziwiłłów – Dział XI. – Sygn. 17.
49. AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. – Dział XI. – Sygn. 18.
50. AGAD. – Perg. 1212.
51. AGAD. – Perg. 6181.
52. AGAD. – Perg. 636.
53. AGAD. – Perg. 8409.
54. Archiwum Państwowem w Krakowie (далі – APK). – Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. – Perg. 966.
55. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XV. – Plik 82.
56. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XIII. – Plik 2.
57. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Perg. 291.
58. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Rkps 33.
59. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVI a. – Plik 91.
60. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XX. – Plik 67.
61. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XX. – Plik 70.
62. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXI. – Plik 16; Plik 32; Plik 94.
63. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXIII. – Plik 9.
64. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXII a. – Plik 1; Plik 10; Plik 13.

65. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXII a. – Plik 51; Plik 58; Plik 5.
66. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXII. – Plik 1; Plik 2.
67. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXII. – Plik 29.
68. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXII. – Plik 6.
69. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka II. – Plik 39; Plik 41.
70. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka III. – Plik 44.
71. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka III. – Plik 47; Plik 51; Plik 64; Plik 65; Plik 70.
72. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka VII. – Plik 59; Plik 69.
73. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka VIII. – Plik 48; Plik 60.
74. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka IX. – Plik 32; Plik 78; Plik 138.
75. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XIII. – Plik 80.
76. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XIX. – Plik 6.
77. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XV a.
78. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVI a. – Plik 67.
79. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVI. – Plik 65.
80. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVII a. – Plik 32; Plik 37.
81. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVII a. – Plik 44; Plik 45; Plik 50.
82. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVII a. – Plik 74.
83. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVII. – Plik 66, Plik 69.
84. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVIII a. – Plik 47.
85. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVIII a. – Plik 6.
86. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XVIII. – Plik 30.
87. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXI. – Plik 64; Plik 65; Plik 66; Plik 70.

88. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XIV a. – Plik 8; Plik 10; Plik 30.
89. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XII. – Plik 86.
90. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XII. – Plik 89.
91. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XX. – Plik 46.
92. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXIV. – Plik 104.
93. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXIV. – Plik 116.
94. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXIV. – Plik 86; Plik 102.
95. APK. – Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie. – Teka XXIII. – Plik 63; Plik 75.
96. APK. – Dokumenty papierowe 3.
97. Biblioteka Muzeum Książąt Czartoryskich. – Perg. 374.
98. Biblioteka Muzeum Książąt Czartoryskich. – Perg. 384.
99. Fundacja Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie. – Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie. – Perg. 254.
100. Gajl T. Herby szlacheckie Rzeczypospolitej obojga narodów / T. Gajl. – Gdańsk, 2003.
101. Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich / M. Gumowski. // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1930. – R. VII.
102. Halecki O. Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwum koronnego. Materyały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku / O. Halecki // Archiwum Komisji Historycznej. – 1919. – T. XII. – Cz. I. – S. 146 – 151.
103. Herburt W. Rozprawa przygody starego żołnierza / W. Herburt. – Kraków, 1595.
104. Kojałowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego / K. Kojałowicz. – Kraków, 1897.
105. Konopka J. O polskich herbach złożonych / J. Konopka // Miesiącznik heraldyczny (Lwów). – 1911. – T. IV.
106. Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydana. – Kraków, 1597.
107. Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791 / S. Kutrzeba, W. Semkowicz. – Kraków, 1932.
108. Muzeum Narodowe w Krakowie. – Rkps 1471. – karta 144.
109. Muzeum Narodowe w Krakowie. – Rkps 1483. – karta 289.
110. Muzeum Narodowe w Krakowie. – Rkps 1713. – karta 258.
111. Muzeum Narodowe w Krakowie. – Rkps 1713. – karta 180.
112. Niesiecki K. Herbarz Polski / K. Niesiecki. – Lipsk, 1841. – Том VII.
113. Niesiecki K. Korona Polska / K. Niesiecki. – Lwów, 1740. – Том III.

114. Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku / P. Nowak, P. Pokora. – Poznań, 2004.

115. Okolski S. Orbis Polonus / S. Okolski. – Cracoviae, 1643. – T. II.

116. Paprocki B. Gniazdo cnoty skąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego y inszych panstw początek swoy maia / B. Paprocki. – Kraków, 1578.

117. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego / B. Paprocki. – Kraków, 1584.

118. Paprocki B. Panosza, to jest wystawienie panow i paniąt ziem ruskich i podolskich / B. Paprocki. – Kraków, 1575.

119. Pasch G. Drapeaux du "Libro de Conscimiento" / G. Pasch. // Vexillologia. – Paris, 1969. – T. II. – N. 1-2.

120. Piekosiński F. Heraldika polska wieków średnich / F. Piekosiński. – Kraków, 1899.

121. Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne / F. Piekosiński // Studya, rozprawy i materyały z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego. – Kraków, 1907. – T. VII.

122. Piekosiński F. O źródlach heraldyki russkiej / F. Piekosiński // Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-filologiczny. – Serya II. – Kraków, 1899. – T. XIII.

123. Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich / F. Piekosiński. – Kraków, 1899.

124. Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia. – Wrocław, 1959. – Табл. X, мал. 212.

125. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego / J. Puzyna // Miesięcznik heraldyczny. – Lwów, 1911. – T. IV.

126. Rej M. Zwierzyniec / M. Rej. – Kraków, 1562.

127. Rej M. Zwierzyniec / M. Rej. – Kraków, 1574.

128. Szymański J. Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego / J. Szymański. – Warszawa, 1993.

129. Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ryscy od konca XIV wieku / J. Wolff. – Warszawa, 1895.

130. Znamierowski A. Insygnia, symbole i herby polskie. Kompendium / A. Znamierowski. – Warszawa, 2003.